

RECENSIONER

Christopher W. Gowans, *Innocence Lost. An Examination of Inescapable Moral Wrongdoing*, Oxford University Press 1994

Moraliska dilemman är situationer där två eller flera förpliktelser kommer i konflikt, så att agenten måste bryta mot någon giltig och bindande norm och därför handlar orätt hur hon än gör.

De senaste tjugofem åren har det förts en livlig debatt om huruvida genuina moraliska dilemman är möjliga eller bara skenbara. Bernard Williams, Ruth Barcan Marcus, Thomas Nagel, Walter Sinnott-Armstrong och andra har drivit tesen att det finns moraliska dilemman. Alan Donagan, Earl Conee, Terrance McConnell, David O Brink m fl har lika envist hävdats att de är omöjliga. 1987 gav Christopher Gowans ut en antologi med de viktigaste texterna om moraliska dilemman: *Moral Dilemmas* Oxford University Press.

1994 kom en ny bok av Gowans, där han själv tar ställning till problemet. Han uppfattar det grundläggande problemet på följande sätt: kan en moralisk valsituation vara så beskaffad att agenten måste handla orätt hur han än gör.

Ofta har man föreställt sig att problemet bör formuleras på ett annat sätt: kan en situation vara så

beskaffad att en person har två (eller flera) absolut bindande förpliktelser att utföra vardera av två handlingar, men agenten kan inte utföra båda (alla) handlingarna. Det är viktigt att det inte bara finns moraliska skäl som talar för bägge handlingarna: att det är vanligt är praktiskt taget alla överens om. Nej, problemet är inte ens om två förpliktelser kan vara exakt lika starka (alternativt ojäm-förbara), så att man inte kan säga att den ena är starkare än den andra. Det diskussionen handlat om är om två oförenliga förpliktelser kan vara absolut bindande, så att agenten har en plikt att utföra den ena och också en plikt att utföra den andra, trots att han inte kan utföra båda. Om sådana situationer vore möjliga skulle det följa att agenten vore tvingad att handla fel hur han än handlade: vilken handling han än utförde i en sådan situation bröt han mot en giltig, absolut bindande norm. Detta hävdar också Gowans (s 49).

Ingen kan ha två bindande men oförenliga plikter

Däremot förnekar Gowans att det kan finnas situationer som korrekt kan beskrivas på detta senare sätt. Det kan visserligen finnas situationer där lika starka skäl talar för två olika handlingar. Ett exempel är Sophies val i Styrons roman med samma

namn: hon tvingas av koncentrationslägerchefen att välja mellan att rädda ett av sina två barn. Om hon vägrar att välja, dödas båda barnen genast. Det finns inget skäl som talar för att hon bör rädda det ena barnet snarare än det andra. Och givetvis bör hon inte heller medverka till att båda dör. Men härav följer inte enligt Gowans, att Sophie har en absolut förpliktelse att rädda det ena barnet och en absolut förpliktelse att rädda det andra. Det som följer är att hon bör försöka rädda ettdera av barnet. Valet är givetvis ohyggligt men medför inte att hon bryter en absolut förpliktelse att rädda det andra.

Men vi ådrar oss skuld i moraliska konfliktsituationer

Däremot kommer hon – med rätta, enligt Gowans – att känna skuld, hur hon än väljer. Denna tes, ”återstodstesen”, att det finns något att ångra eller känna skuld för, när man handlat i denna typ av situation, är den tes Gowans vill försvara i sin bok. Det är detta som är den djupa kärnan i problemet med moraliska dilemman, enligt Gowans, inte frågan om en agent kan ha två bindande och oförenliga förpliktelser i samma situation.

”Återstodstesen” formulerades först av Bernard Williams i hans banbrytande uppsatser ”Ethical Consistency” och ”Consistency and Realism” från 1973. Tanken är att vid en moralisk konflikt, där starka moraliska skäl talar för två olika

handlingar, som inte båda kan utföras tillsammans, och där agenten alltså tvingas välja den ena av handlingarna, kommer agenten att känna ånger och kan behöva göra något för att gottgöra sin handling, *även om* agenten har valt den handling som trots allt är bäst. Också i sådana situationer, där det ena alternativet är klart bättre än det andra, kan alltså någon form av moraliskt obehag vara på sin plats och agenten kan behöva gottgöra någon för sitt val av handling, om inte annat så genom att be om ursäkt. Enligt Williams visade detta, att normer saknade sanningvärde, ty talar starka skäl för två oförenliga trosföreställningar, och man till slut bestämmer sig för att den ena är riktig, så blir man samtidigt övertygad om att den andra är falsk: den förlorar så att säga alla anspråk på sanning. Så inte med normer: den norm som ”kommer till korta” i en moralisk konflikt förlorar inte sin karaktär av att utgöra ett starkt moraliskt skäl.

Senare har Williams modifierat denna ståndpunkt och ser den inte längre som ett argument mot att moraliska utsagor kan vara sanna i realistisk mening. Det gör inte heller Gowans.

Gowans tes är alltså att den moraliska skuld normala människor skulle känna efter att ha handlat i en moralisk konfliktsituation är ett starkt argument för att det finns situationer där man *måste* handla orätt hur man än gör. För att försvara sin tes diskuterar Gowans i ett kapitel

moralfilosofisk metod – han går in för ett slags koherensteori à la Rawls (men utan dennes kontrakts-teori och "original position"). I ett annat kapitel presenterar han grundvalarna för sin normativa teori – ansvarsrelationer gentemot andra personer – vilken är tänkt att utgöra ett alternativ till alla hittills kända normativa teorier och i synnerhet till kantianism och utilitarism.

Det kan tyckas som om en sådan disposition av en bok ägnad moraliska dilemman är något märklig. Men den illustrerar min tes att synen på moraliska dilemman har att göra med hur vi uppfattar moralens grundvalar. Det är inte bara ett litet, tekniskt delproblem inom etisk teori i allmänhet: för att ta ställning krävs det att vi har en genomtänkt uppfattning om vad moraliska utsagor handlar om, vad som utgör giltiga moraliska argument, vilka normativa teorier som är rimligast, osv.

Varför kan inte två oförenliga plikter vara bindande?

I stort är jag därför också sympatiskt inställd till Gowans' ambitioner och delvis också till hans lösningsförslag. Men det finns också mycket som kan ifrågasättas. Först och främst finner jag Gowans' argument för att det är omöjligt att en person kan ha två absolut bindande men oförenliga plikter i samma situation, föga övertygande.

Gowans' argument bygger på att han gör en skillnad mellan det 'bör' som uttrycks av *prima facie* normer,

sådana normer som utgör moraliska skäl för och emot handlingar, och det 'bör' som utgör resultatet av moraliskt övervägande, där man tar hänsyn till alla moraliskt relevanta faktorer i situationen. Moraliskt övervägande resulterar, enligt Gowans, *alltid* i en norm, som föreskriver ett utförbart alternativ (i Sophies fall t ex i normen: 'Jag bör rädda Eva eller Jan'). Moraliskt övervägande kan aldrig resultera i två oförenliga normer, eftersom moralisk deliberation är handlingsvägledande och ett sådant resultat inte ger något bestämt råd till den handlande. Att det är så beror i sin tur på att moraliskt övervägande är starkt knutet till beslut och intention: resultatet av moraliskt övervägande uttrycks i termer av absolut förpliktelse och är knutet till en avsikt att utföra den utpekade handlingen. Och ingen kan rationellt besluta sig för att utföra något som är omöjligt.

Förbindelsen mellan resultatet av moraliskt övervägande och en intention att utföra den handling som deliberationen pekar ut är inte begreppsmässig utan gäller bara för personer som tar moral allvarligt och ser moral som vägledande för handling (s 68). Detta kan tyckas vara en allvarlig inskränkning, men Gowans tar lätt på den: den som inte uppfattar moral på detta sätt, kommer inte heller att uppleva skuld efter att ha handlat i en moralisk konfliktsituation, tror han.

Det finns flera dunkla punkter i detta resonemang: varför uppfatta

absoluta förpliktelser som resultat av moralisk deliberation, snarare än som ett moraliska fakta? Uppfattar man moral som en beslutsmetod, som skall ge bestämda anvisningar för hur man skall handla, kan jag också se att det finns skäl att förneka att moraliska dilemman är möjliga (se min "Who Can Accept Moral Dilemmas?" *Journal of Philosophy*, XC, No 8, 1993 och "Tragiska valsituationer" *Filosofisk tidskrift*, 1990/4, där argumentet dock är mindre utfört).

Men är det så säkert att moral bör uppfattas som en beslutsmetod? Moraliska utsagor kanske bara berättar för oss vilka moraliska egenskaper som finns i världen. Är det så säkert att moralen har som syfte att vägleda oss, är det säkert att den har något syfte alls? Och även den som inte automatiskt formar en intention att handla på grundval av moraliska överväganden, kan väl fundera på om han ådragit sig skuld genom att bryta mot en bindande förpliktelse i en valsituation.

Även om moral har vägledande syfte är jag inte så säker på att moraliskt övervägande alltid resulterar i en avsikt att utföra den handling som utpekas som plikt. Dessutom är Gowans säker på inte bara att moraliskt övervägande är underkastat generella rationalitetsprinciper, han är också säker på vilka dessa är – t ex att det vore irrationellt att bestämma sig för att utföra två oförenliga handlingar. Jag är inte fullt så säker på att vi vet vad som är rationellt i alla typer av situationer.

Ansvarsrelationer som moralens grundval

För det andra tycker jag att Gowans' förslag till ny grundval för den normativa etiken är intressant och sympatiskt, men alltför skissartat för att man skall kunna ta ställning till dess rimlighet. Hans idé är att moralen i sista hand vilar på ansvarsrelationer till konkreta personer snarare än till abstrakta storheter som det maximala överskottet av lust över olust eller det kategoriska imperativet. Man kan ana influenser från feministisk moralfilosofi, men den enda inspirationskälla som nämns är Martha Nussbaum.

Moraliska förpliktelser uppstår ur bestämda relationer till andra personer: vänner, släktingar, kärlekspartner, landsmän, osv. Också till främlingar kan vi ha relationer som ger upphov till moraliska förpliktelser. I förbigående nämner Gowans också att vi kan ha ansvar för abstrakta storheter som partier, fackföreningar, naturen och djur (s 129f). I dessa fall har dock dessa entiteter någon knytning till ett mänskligt intresse. Men det paradigmatiske mönstret för moraliskt relevanta relationer är relationer till andra personer.

Gowans menar att enligt utilitarister har vi endast indirekt något ansvar gentemot enskilda konkreta personer, primärt har vi ett ansvar för att se till att överskottet av lust över olust blir så stort som möjligt. Och trots att Kant talar om att vi är skyldiga andra människor respekt

och att behandla dem som mål, så skall andra människor bara respekteras i sin egenskap av att vara rationella varelser, dvs varelser som kan handla av respekt för sedelagen; människor som konkreta, empiriska varelser har vi inga förpliktelser mot.

Det tycks mig som om Gowans här pekar på ett intressant faktum, som föresvävat t ex Rawls när han anklagar utilitaristerna för att inte ta skillnaden mellan individer på allvar. Det tycks också mig som om moraliska förpliktelser uppstår ur berättigade krav som andra individer (kanske inte bara personer utan också djur) kan ställa på oss. Hans iakttagelse att samma typ av anklagelse kan riktas gentemot Kant – att denne egentligen inte respekterar individer – tycks också väl belagd.

Men hur Gowans' egen etik skulle se ut och hur avvägning mellan olika individers intressen skulle ske enligt hans eget synsätt blir långt ifrån klart. Man skulle ju t ex kunna se Benthams utilitarism som ett förslag på hur man skall avväga olika individers berättigade krav mot varandra. På liknande sätt skulle man kunna uppfatta Kants kategoriska imperativ.

Det är vidare en allvarlig brist i Gowans' diskussion att han inte tar upp och försöker bemöta invändningar mot sitt eget sätt att uppfatta moral. Framför allt Derek Parfit för ju ett ingående resonemang i *Reasons and Persons* för att visa att varje "person-affecting principle" är

otillfredsställande. Jag är långt ifrån säker på att Parfits argument är konklusiva, men det hade varit intressant att se dem bemötta.

Nu utförs inte idén om moral som ansvarstagande för konkreta personer tillräckligt för att man skall kunna ta ställning till den. Den enda funktion den fyller i Gowans' bok är att förklara varför en person som handlat i en moralisk konfliktsituation, är berättigad att känna ånger eller skuld: hon har i denna situation tvingats bryta en förpliktelse hon har genom sin relation till en annan bestämd person. Och en sådan förpliktelse upphävs inte i och med att den kommer i konflikt med en annan lika stark eller till och med starkare förpliktelse. Så även om hon väljer den bästa handlingen, den som moraliskt övervägande skulle peka ut som hennes plikt, så har hon brutit mot en giltig förpliktelse, ehuru hon inte kunde göra något annat, som var bättre. I den meningen finns det situationer som tvingar oss att handla fel hur vi än gör.

I drygt två kapitel går Gowans igenom utilitaristers, kantianers och andras försök att förklara hur det kommer sig att vi har en tendens att känna skuld efter att ha handlat i moraliska konfliktsituationer. Gowans betraktar ju det fenomenologiska faktum att de flesta skulle känna skuld i en sådan situation som det tyngsta argumentet för att vi faktiskt i någon mening skulle handla orätt i sådana situationer, trots att vi inte kan undvika dem. Hare t ex förkla-

rar sådana känslor inom ramen för sin två-nivå teori på följande sätt: det bästa och mest effektiva sättet att få sig själv att för det mesta handla så bra som möjligt är att öva sig i goda vanor, som innebär att man följer vettiga tumregler. Dessa vanor bör vara så fast rotade att vi sällan avviker från dem. Ett hjälpmedel för att få oss att handla efter dem är att inympa skuld-känslor och obehag när vi bryter mot dem. Detta är enligt Hare förklaringen till att vi känner moraliskt obehag också när vi utan egen förskyllan tvingats bryta mot någon i normala fall giltig tumregel.

Gowans försöker med många och subtila resonemang visa att detta och andra försök att förklara bort känslan av skuld efter att ha hamnat i en moralisk konfliktsituation misslyckas och att han har en bättre förklaring själv, nämligen att vi har moraliska förpliktelser till bestämda personer som ett resultat av våra ansvarsrelationer till dem.

Gowans' argument för att vi aldrig kan ha två absolut bindande men oförenliga plikter är alltså inte övertygande. Hans försök att se moraliska relationer som baserade på konkreta ansvarsrelationer till andra individer är sympatiskt och intresseväckande men alltför skissartat för att man skall kunna ta ställning till det. Än är inte sista ordet sagt om moraliska dilemman.

Ragnar Ohlsson

Daniel C Dennett, *Consciousness Explained*, Penguin Books, London 1993. (Först publicerad i USA av Little, Brown & Company 1991.)

Dennetts *Consciousness Explained* innehåller tre huvudavdelningar. I den första delen diskuteras problemen kring dualism och det som Dennett kallar den cartesianska teatern, samt metodologiska frågor—hur medvetandet skall studeras. Dennetts metodologiska förslag, heterofenomenologi, identifierar medvetandet med den introspektiva rapporten, och går ut på att korrelera hjärntillstånd med denna rapport. Eventuella fenomenella kvaliteter anser Dennett vara ovidkommande för studiet av medvetandet och den biologiska organismen.

I den andra delen skisserar Dennett sin teori: *Multiple Drafts* modellen. Tanken är att hjärnan aktivt genom hypotesgenerering, hypotes-testning och förväntningar gör kvalificerade gissningar om hur den värld den agerar i ser ut. Dennett menar att hjärnan *på många ställen samtidigt* faller omdömen om världen. Dessa vävs gradvis ihop till medvetna omdömen. Det finns inte *en* plats eller *en* tidpunkt där medvetandet om en viss sak uppstår, utan medvetandet utsätts ideligen för revision. Styrd av sitt metodologiska förslag hävdar Dennett vidare att medvetandet är de verbala omdömen som hjärnan gör om världen. Dennett beskriver vidare medvetandet som ett abstrakt regelsystem och